

Nejsme pány ve svém domě

Kniha britské psycholožky Susan Blackmoreové odkrývá nový pohled na lidskou kulturu

Procento nemanželsky zprolečených potomků bývá prakticky stejně u lidí jako u vlnaštek, které si stavějí hnízda na jejich domech. Ve většině ostatních vlastností, které biologové zkoumali, se lidé od ostatních tvorů neliší o mnoho více. V čem jsme tedy unikátní?

Tomáš Grln

Autore je biolog

Proč není několika populárně vědeckých publikací, které při naší epické evolucioní biologii inspirovaného výzkumu člověka (např. R. Wright: Morální zvíře; M. Ridley: Cervená královna), získají i jiné množství dojem, že se člověk od ostatních živočichů nijak neliší; přinejmenším ne v nějaké vlastnosti, která by stála za zvláštní pozornost. Evolucioní biologové však poněkud paradoxně dala vzniknout oboru, který se zabývá vlastnosti pro člověka údajně zcela unikátní. Tou vědou je memetika a onou vlastností schopnost imitace.

Na kulturní jevy se lze dávat z řady různých pohledů; i evolučněbiologické měly dosud jedno společné – všechny předpokládaly, že kultura je víceméně aktivní jev. Ze složí k přežití a rozmnožení jedinců, kteří si onu kulturu vytvářejí (ostatně i nebiologické pohledy většinou vycházejí z toho, že kultura je „dobrá“, že díky ní máme „civilizační pokrok“). Slovy E. O. Wilsona: „Geny drží kulturu na vodítku.“

Některé kulturní výrobky jistě mohou šíření genů pomáhat (třeba kopí, jímž se dá propíchnout dvířka prase či nějaký nesoukmenovec), u jiných je však jejich biologická výhodnost méně zjevná (koukání na televizi). Jak je tedy možné, že i tyto druhé jevy dlouhodobě existují?

Geny jen lapají po dechu

Odpovědi jsou měly. Mem je jakákoliv informace šířená geneticky nápodobou (imitací). Mem může být slovo, píseň, návod na výrobu hořčice, reklamní slogan, víra v UFO nebo boha, módní účes atd. Vzhledem ke způsobu svého přenosu se memy šíří neskonale rychleji než geny, a neví tedy dříve, že nový druh replikátorů (entitů, z nichž mohou vznikat kopie) nechává „geny lapat po dechu daleko za ním“, jak napsal Richard Dawkins, známý evoluční biolog, který s předstoupavou pomocí přišel jako první v roce 1976.

Kontrast mezi pomalou evolucí genů a beskonale rychlou evolucí memů má dalekosáhlé následky. A právě tímto se zabývá kniha britské psycholožky Susan Blackmoreové. Jedním z přínosů její práce je to, že zdůraz-

„Na naší preferenci pro informace o soukromí ostatních lidí dnes parazitují média – náš mozek jednoduše nepozná, že informace, jichž se nám v médiích dostává, jsou pro nás život zcela irelevantní.“ Titulní strany italských novin zapsané 6. srpna 1962 fotografie Marilyn Monroe. Zprávy o tragické smrti světověznámé herečky přinesly téměř všechny americké i evropské noviny.

ňuje, že memy je především třeba brát jako samostatné, „plnoprávné“ replikátory, které (stejně tak jako geny) zde nejsou pro „dobro“ svého vlastního jiného, ale pro „dobro“ svého vlastního šíření.

Svět kolem nás začne dávat mnohem větší smysl, uvědomíme-li si, že memy, které posloucháme, čteme, zapisujeme a předáváme dál, zde nejsou pro, aby nám přinášely nějaký prospěch, ale prostě proto, „aby“ se šířily: to samozřejmě neznamená, že se memy, které někdo chtěl šířit – prostě jen ty, které jakýmkoli způsobem zajistí své šíření, tu s námi nevyhnutelně nepobudou děle než ty, které totéž nedokážou.

Samozřejmě, že některé z memů prospěšné jsou, biologická prospěšnost memů však pro jeho šířitelé není žádným kritériem úspěšnosti memu, ale prostě jen memu, kdo se jim nakazil, přináší genetickou smrt, to však ani v nejmenším nebrání tomu, aby se v šíření sebe sama.

Poněkud méně zlobným (z biologického hlediska) jevem je šíření memů o celebritách, tj. informací o tom, jaká alotria nějaká významná osobnost s kým prováděla. Nás evolucioně nepredisponovala k tomu, abychom věnovali pozornost svému sociálnímu okolí (které vytváří největší selekční tlak) – je jasné, že ten, kdo se zajímá o to, co a s kým dělá jeho bližní, mohl lépe fungovat ve své společnosti, a tím pádem i předat své svůj gen než „sociální idiot“.

Na této naší preferenci pro informace o soukromí ostatních lidí dnes parazitují média – náš mozek jednoduše „nepozná“, že informace, jichž se nám v médiích dostává, jsou pro nás život zcela irelevantní.

Prospěšná a škodlivá memy

S explozivním rozvojem médií se selekční tlak na memy neustále zvyšuje, výsledkem jsou tedy stále účinnější triky, jak se dostat divákovi pod ků-

ži. Celé to ovšem funguje nikoli pro naše dobro, ale proto, že média uspokojí naše emocionální potřeby stejně jako kukaččí mládě uspokojí emocionální potřeby svých hostitelů. Nejen biologická prospěšnost, ale ani pravdivost není kritériem úspěšnosti memu. To nás může jen stěží překvapovat: na světě např. existují stovky náboženských mýtů o vzniku světa. Pokud ovšem svět vznikl pouze jednou, může být pravdivý pouze jeden mýtus – všechny ostatní jsou lžou. To však pochopitelně nebrání náboženským memům v infikování myslí mnoha lidí po celém světě. Jak to?

Náboženské memy využívají řadu „čtyřlých triků“, které opravdu užitečných praktických rad do života (např. desatero) nabízejí zdánlivě uspokojivé odpovědi na nejlhubší otázky (jak vznikl svět? proč to jsme?), poskytnou duševní útěchu (funkce postupně přebíraná psychologickými poradami), vydávají se

za jedinou a nezpochybnitelnou pravdu (šířením Pravdy lze ospravedlnit likvidaci těch, kteří omylem věří jiné Pravdě), odmítají své stoupence (často až po smrti, pochopitelně), trestají ty, kdo se Pravdy (ať už je sebe absurdnější) vzdají či si ji dovolí kritizovat, imunitizují se proti vyvracení (jeho nestetovatelné) ad. váme na svět z hlediska memů, začínáme skutečně chápat, jak hluboká je Freudova pravda, že „nejistě pány ani ve svém vlastním domě“.

Zda se pohled na kulturu z hlediska memu ukáže pro pochopení kulturních jevů tak plodným, jako se ukázal pohled na přírodu z hlediska genů, uvidíme časem. Zatím nevinně, zda kultura je jen to, co parazituje na naší schopnosti imitace, či něco více. Oba je stále v pleňkách, ale první krůčky memetického batolete vypádatí nadějně.

● Susan Blackmoreové: Teorie memů. Kultura a její evoluce. Vydalo nakladatelství Portulak, Praha 2001. 302 strany, 399 Kč, náklad nevšední.

Kniha *Teorie memů* je napsána ve ctičtivě a přehledně. Blackmoreová by však měla důsledněji odlišovat mezi memy, které šíření genů podporují, a těmi, které mu brání. Je totiž zcela nabitá si uvědomit, že se druhé se mohou začít šířit terpe tehdy, když ty první přispěly k evoluci velkého a složitější mozku, na němž by vůbec mohly „škodlivě“ memy parazitovat.

Chytlavé memy se mohou šířit pouze a jen proto, že mohou je už geneticky předpřipraven k tomu, aby jim věnoval pozornost. Škodlivé memy nemohou existovat bez těch prospěšných.

Blackmoreová rází názor, že lidé jako jediný druh naplno ovládají umění imitace (alespoň z hlediska kvantity předávajících memů, ne z hlediska kvality). Těm, kteří by rádi viděli člověka jako unikátního tvora, tedy memetika přináší jistý útěchu. Jsme unikátní, ovšem pouze tím, že sloužíme jako replikační mašinky nejen pro geny, ale i pro nový druh replikátorů – pro memy.

Tak mě to napadlo

Všichni jsme to ovšem věděli už dávno. Na otázky „Jak jsi na to přišel?“ často odpovídáme „Tak mě to napadlo“. To je velmi trefné – opravdu jsme „napadení“ a většina našich nápadů není třeba více než ztuhlavá verze memů, které již máme se od někoho infikováni. Blackmoreová se věnuje řadě závažných problémů (evoluce velikosti lidského mozku, vznik jazyka, altruistické chování a náboženství) a v závěru své knihy se dostává k zřejmě nejlhubšímu z nich – co to je ovšem, vědomí a svobodná vůle? Dominová se, že naše vlastní „já“ není nic jiného než komplex memů, kterými jsme se během života nakazili (to ovšem nijak nevylučuje biologické vlivy na strukturu osobnosti).

Nechechme-li se uchýlit k nějakému pseudovědeckému (nesmrtelní lidská duše), nemůžeme vlastně ani dojít k jinému závěru: jsme-li výrobci sobeckými memy a vychováni sobeckými memy, nemůžeme v nás být žádná svobodná vůle, jaké by mohlo existovat nezávisle na nich a případně se bouřit proti naší lidské přirozenosti. Teprve v okamžiku, kdy se diváme na svět z hlediska memů, začínáme skutečně chápat, jak hluboká je Freudova pravda, že „nejistě pány ani ve svém vlastním domě“.

Zda se pohled na kulturu z hlediska memu ukáže pro pochopení kulturních jevů tak plodným, jako se ukázal pohled na přírodu z hlediska genů, uvidíme časem. Zatím nevinně, zda kultura je jen to, co parazituje na naší schopnosti imitace, či něco více. Oba je stále v pleňkách, ale první krůčky memetického batolete vypádatí nadějně.